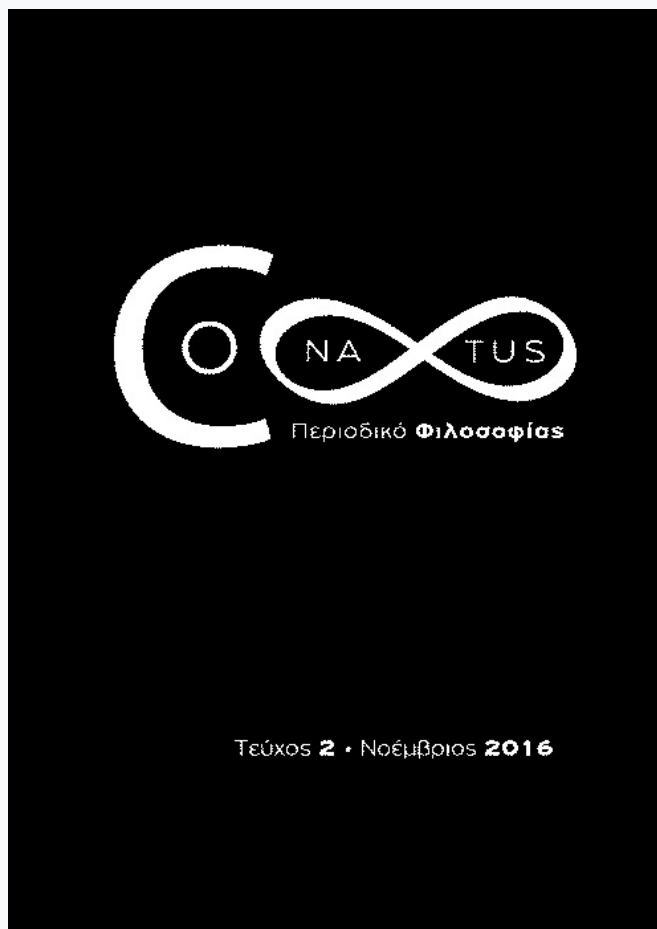

Conatus - Journal of Philosophy

Vol 1, No 2 (2016)

Conatus - Journal of Philosophy

Δίκαιο και Πολιτική στον Αλαίν Ρενώ

Nikolaos Ntolas

doi: [10.12681/conatus.11873](https://doi.org/10.12681/conatus.11873)

Copyright © 2017, Nikolaos Ntolas

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Ntolas, N. (2017). Δίκαιο και Πολιτική στον Αλαίν Ρενώ. *Conatus - Journal of Philosophy*, 1(2), 49–55.
<https://doi.org/10.12681/conatus.11873>

Τεύχος **2** • Νοέμβριος **2016**

**Περιοδική Έκδοση του Εργαστηρίου
Εφαρμοσμένης Φιλοσοφίας**

Τμήμα Φιλοσοφίας Παιδαγωγικής &
Ψυχολογίας
Φιλοσοφική Σχολή
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο
Αθηνών

Τεύχος **2** • Νοέμβριος 2016

ISSN: 2459-3842

Υπεύθυνος Έκδοσης

Ευάγγελος Πρωτοπαπαδάκης
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΗΘΙΚΗΣ, ΤΜΗΜΑ ΦΠΨ, ΕΚΠΑ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Διεύθυνση/ Αρχισυνταξία

Δέσποινα Βερτζάγια
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Συντακτική Επιτροπή Έκδοσης

Τρισεύγενη Γεωργακοπούλου
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Μελέτης Δημητράτος
ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ

Κατερίνα Καρούνια
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ PARIS I PANTHEON - SORBONNE και ΕΚΠΑ

Θάνος Κισσόγλου
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Κατερίνα Πλευρίδη
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Γεωργία - Ζωή Τσουχλιάρη
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΑΤΡΩΝ

Παναγιώτης Χρυσόπουλος
ΕΘΝΙΚΟ & ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

Επιστημονική Επιτροπή Έκδοσης

Γεώργιος Βασιλάρος
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΦΠΨ, ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΕΚΠΑ

Στέλιος Βιρβιδάκης
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΜΙΘΕ ΕΚΠΑ

Βίκυ Ιακώβου
ΛΕΚΤΟΡΑΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Γεράσιμος Κακοθύρνης
ΛΕΚΤΟΡΑΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΦΠΨ, ΕΚΠΑ

Πούλος Καλλιγιάς
ΑΝΑΠΛΗΡΩΤΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΜΙΘΕ, ΕΚΠΑ

Αλέξανδρος Νεχαμάς
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ,
PRINCETON UNIVERSITY

Βάνα Νικολαΐδου - Κυριανίδου
ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΜΗΜΑ ΦΠΨ, ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΕΚΠΑ

Γεώργιος Στείρνης
ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΩΝ ΜΕΣΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ ΣΤΗ ΔΥΣΗ, ΤΜΗΜΑ Φ.Π.Ψ.,
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΕΚΠΑ

Βούλα Τσούνα
ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΑΡΧΑΙΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ, UNIVERSITY OF CALIFORNIA, SANTA BARBARA

Φιλολογική επιμέλεια

Αναστασία Θεοδούλη

Γραφιστική επιμέλεια & σελιδοποίηση

Αχιλλέας Κλεισούρας

Σχεδιασμός λογοτύπου

Αντιγόνη Παναγιωτίδου

e-mail επικοινωνίας & υποβολής άρθρων: conatus@ppp.uoa.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Editorial	7
Ενότητα 1: Μεταφράσεις	
MICHEL FOUCAULT, ΜΑΘΗΜΑ ΤΗΣ 6 ^{ης} ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΥ 1982 Η ερμηνευτική του υποκειμένου. Μαθήματα στο Collège de France, 1981-1982 <i>Θάνος Κιοσόγλου</i>	11
Ενότητα 2: Άρθρα	
ΨΗΦΙΑΚΑ ΑΒΑΤΑΡ: ΜΙΑ ΜΕΤΑΦΑΙΝΟΜΕΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΤΗΣ ΒΥΘΙΣΗΣ <i>Γιάννης Καλλιγέρης & Παναγιώτης Χρυσόπουλος</i>	37
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟΝ ΑΛΑΙΝ ΡΕΝΩ <i>Νικόλαος Ντόλας</i>	49
ΟΨΕΙΣ ΤΟΥ ΠΛΑΤΩΝΙΚΟΥ ΕΡΩΤΑ ΣΤΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΦΑΙΔΡΟ <i>Φώτης Στάμος</i>	56
Ενότητα 3: Βιβλιοπαρουσιάσεις	
ΨΥΧΟΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΝΕΟΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΝΕΕΣ ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ Buynq-Han, Psicopolítica: Neoliberalismo y nuevas técnicas de poder, Herder Editorial, Barcelona 2014 <i>Ανδρέας Βατσινάς</i>	67
ΑΥΤΟΚΤΟΝΙΑ: ΛΥΣΗ ΣΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΡΑΛΟΓΟΥ; Αλμπέρ Καμύ, Ο μύθος του Σίσυφου, μτφρ: Νίκη Καρακίτσου-Ντουζέ, Καστανιώτης, Αθήνα 2010 <i>Μύρων Ζαχαράκης</i>	73
Ενότητα 4: Συνεντεύξεις	
ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ: ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗ ΚΑΙ ΠΑΓΚΟΣΜΙΑ <i>Συνέντευξη με τον Alain Renaut</i> Υπεύθυνη συνέντευξης: Κατερίνα Καρούνια	79

Δίκαιο και πολιτική στον Αλαιν Ρενώ

Νικόλαος Χρ. Ντόλας

Δρ. Φιλοσοφίας, ΕΚΠΑ

Ο καπιταλισμός κατά τη μαρξιστική ανάλυση θα είχε ως αποτέλεσμα την οικονομική παγκοσμιοποίηση προσδίδοντας ομοιογενή χαρακτηριστικά στην παραγωγή και την κατανάλωση κάθε χώρας. Παράλληλα θα συνέτριβε το έθνος-κράτος που ο ίδιος δημιούργησε, ώστε να εδραιώσει την αστική τάξη και να αναπτυχθεί. Όμως έτσι άθελά του άνοιγε τον δρόμο προς τον σοσιαλισμό. Σύμφωνα με τη δυναμική της ιστορικής διαλεκτικής και τα δύο συστήματα επί της ουσίας κuoφορούσαν μια νέα παγκοσμιοποίηση. Ο Ρενώ αποπειράται να ανασυνθέσει τη συζήτηση περί κοινωνικής δικαιοσύνης αίροντας ψευδεπίγραφες αντινομίες μεταξύ φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού που σχηματίστηκαν από τον 19^ο αι. και αφορούν προβληματική της νεωτερικής σκέψης. Θεωρεί πως ο δικασμός αυτός αποτελεί μίαν απλούστευση που δεν συνάδει με τα νοήματα που πρέπει να αποτελούν τους όρους μιας σύγχρονης συζήτησης περί δικαίου. Κατά τη νεότερη εποχή βεβαίως, από τον 17^ο αιώνα ως τα τέλη του 18^{ου}, το δίκαιο ταυτίστηκε με τις φυσικοδικαιϊκές θεωρίες, επί της ουσίας με μία θεωρία του φυσικού δικαίου.

Όταν χάνονται οι παραδοσιακές αναφορές όμως, όπως δηλαδή συμβαίνει σήμερα, το πεδίο των δυνατοτήτων γίνεται αχανές και το άτομο έρχεται αντιμέτωπο πλέον με το ερώτημα των ορίων των πράξεών του. Στον σημερινό κόσμο αυτή είναι η πρόκληση: Η αναζήτηση των νέων δυνατοτήτων του πράττειν. Η προσέγγιση, λοιπόν, περί δικαίου και ορίων επαναπροσδιορίζεται, υπό τον κομβικό ρόλο που διαδραματίζει και ο νόμος, προκειμένου να επανεξεταστούν τα όρια της σκέψης.

Μάλιστα, η άρση της τελολογίας ή αλλιώς συγκεκριμένων σκοπών στη νεότερη σκέψη -που νοεί τον κόσμο ως άπειρο και χαοτικό και δεν επιτρέπει στον καθένα να έχει μία αντικειμενική θέση μέσα σε αυτόν- γκρέμισε την ιδέα του αντικειμενικού δικαίου εντός ενός αντικειμενικού κόσμου.¹ Μετατοπίστηκε έτσι η σύλληψη του δικαίου αναφορικά με τον κόσμο και έτσι η σύλληψη του κόσμου δεν εδράζεται απλώς στην υποκειμενικότητα και στην έννοια της ατομικής προαίρεσης, αλλά και στον σεβασμό της ανθρωπίνης ουσίας του, της ανθρωπινότητας του κόσμου με άλλα λόγια.

Η φιλοσοφική μετατόπιση των δύο τελευταίων αιώνων κατά τον Ρενώ συμπε-

¹ Alain Renaut, *Η Φιλοσοφία*, μτφρ. Τ. Μπετζέλος, επιμ. Α. Στυλιανού, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2009, σ. 627.

κνώνεται στο εξής ερώτημα: Πώς είναι δίκαιο να διαμορφώνονται οι σχέσεις μεταξύ δημοκρατικού κράτους και κοινωνίας, ώστε η ίδια η κοινωνία να είναι δίκαιη, ώστε δηλαδή ο καθένας να συμπεριφέρεται στους άλλους δίκαια και να είναι ο ίδιος παράλληλα αποδέκτης δίκαιης μεταχείρισης;² Η προβληματική του ερωτήματος ενέχει μian εγγενή αντινομία που πρέπει να απαντηθεί πολιτικο-φιλοσοφικά. Αν θεωρήσουμε πως έχουμε τη «φυσική δυνατότητα» να παραβιάσουμε το δίκαιο, πρέπει η παραβίαση να καταστεί «νομική αδυνατότητα», που δεν θα καταργεί παράλληλα την εγγενή προαναφερθείσα δυνατότητα, διότι τότε και το δίκαιο θα κατέληγε νόμος όμοιος με τους φυσικούς.³ Για τον Ρενώ «ο κοινός δικαστής», που αναλαμβάνει τελικά να διεκπεραιώσει τη διαδικασία κατά την οποία ο πολίτης εισέρχεται στο αξιακό περιβάλλον μιας ελεύθερα αποδεκτής δέσμευσης, είναι το κράτος δίκαιο. Ένα κράτος που πρέπει να έχει πεπερασμένη δύναμη, δεδομένου ότι στα δικαιώματα του ανθρώπου περιλαμβάνονται και αυτά που μπορούν να εγερθούν εναντίον του κράτους.

Κομβικό ζήτημα για την κατανόηση του άνω ερωτήματος είναι το σκεπτικό που διασαφηνίζει το επάλληλο ή μη των όρων κυριαρχία-δικαιοσύνη. Κατά τον Ρενώ, και με βάση τις πολιτικές κατακτήσεις ως τον 19^ο αιώνα, η κυριαρχία είναι δίκαιη όταν εδράζεται στη δημοκρατία (λαϊκή κυριαρχία), που με τη σειρά της αποφαίνεται νομικά και δημιουργεί νομιμοποιημένες ιεραρχήσεις κυριαρχικού τύπου.

Στο παραπάνω επίπεδο τίθεται σε ισχύ πλέον το ζήτημα μετάβασης από τη δίκαιη εξουσία στη δίκαιη κοινωνία. Με άλλα λόγια πώς προσεγγίζεται η μετάβαση αυτή μέσω φιλελευθερισμού και μέσω σοσιαλισμού. Δίκαιη κοινωνία για το φιλελεύθερο κράτος σημαίνει άμβλυνση των εξουσιών του, προκειμένου να διαφυλαχθεί ένα *minimum* αρνητικής ελευθερίας των ατομικοτήτων, ώστε να εξασφαλιστεί η αυτονομία. Αυτονομία που με τη σειρά της προϋποθέτει επίγνωση των πολιτών περί της δοθείσης ελευθερίας, ώστε να τη διαχειρίζονται με σύνεση.

Στο σημείο αυτό η αντιπαράθεση με τον σοσιαλισμό είναι κομβικής σημασίας, όσο οριακή και αν είναι πολλές φορές η διαφορά του με τον φιλελευθερισμό, αναφορικά με τη σύλληψη της δίκαιης κοινωνίας. Ο σοσιαλισμός πρεσβεύει πως σε αντίθεση με τις «πραγματικές ελευθερίες» ή τα «κοινωνικά δικαιώματα» οι ελευθερίες που παρέχονται ως εγγυήσεις στα άτομα είναι απλώς τυπικές και όχι ουσιαστικές. Οι υλικές ανισότητες καθιστούν τα πολιτικά δικαιώματα κίβδηλα. Με άλλα λόγια η πολιτική εξουσία, μολοντί αναγνωρίζει τα εν λόγω δικαιώματα, δεν είναι τελικώς δίκαιη.⁴

Η ένσταση λοιπόν του σοσιαλισμού αναφορικά με το γεγονός ότι τα πολιτικά δικαιώματα στον φιλελευθερισμό καταλήγουν κίβδηλα, δεν αναιρεί κατά τον Ρενώ τις δομικές αρχές του φιλελευθερισμού αλλά θεωρεί κατά βάση ότι είναι επιδεκτικές συμπληρώσεων, στη βάση της υλικής –ανεξαρτήτως της πολιτικής– πραγματικότητας του κοινωνικού βίου. Υπεισέρχεται δηλαδή, κατά τον Ρενώ, και ο παράγων δίκαιης διανομής των πόρων. Δεν αρκεί κάποιος να με κυβερνά δίκαια, ούτε να μου παρέχει αυτο-

² Alain Renaut, *Τι είναι δίκαιη πολιτική*; μτφρ. Φ. Στεφοπούλου, επιμ. Β. Βουτσάκης, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2006, σ. 47.

³ Alain Renaut, *Η Φιλοσοφία*, σ. 645.

⁴ Alain Renaut, *Τι είναι δίκαιη πολιτική*; ό.π., σ. 53.

νομία σε επίπεδο πολιτικού βίου, αλλά παράλληλα πρέπει να εγγυάται όρους ισότητας στην κοινωνικοοικονομική σφαίρα. Πρόκειται περί αντιστροφής, όπου η κοινωνική δικαιοσύνη θέλει τα νύια από την αναγνώριση των πολιτικών δικαιωμάτων, τα οποία ο σοσιαλισμός τα θεωρεί αναγκαία αλλά όχι ικανή συνθήκη προς τους στόχους του. Εκεί έγκειται και το λεπτό σημείο όπου επικεντρώνεται η στόχευση του Ρενώ.

Κατά την παράδοση της φιλελεύθερης θεωρίας περί δικαίου η ατομικότητα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Μάλιστα η ελευθερία της βούλησης καθορίζει τη φυσική ελευθερία, συνεπώς και την αυτοκυριαρχία μας. Η ιδιοκτησία της δραστηριότητας μάλιστα θωρακίζει και το δικαίωμα στην ιδιοκτησία εν γένει. Η απαλλοτρίωση αυτού του δικαιώματος φαλκιδεύει και το κοινωνικό δίκαιο, την ίδια την ιδιότητα του ατόμου ως αυτόνομου. Η παραπάνω συλλογιστική αποπνέει μια πρωτογενή ταύτιση φιλελευθερισμού και σοσιαλισμού, τουλάχιστον σε επίπεδο αξιώσεων κοινωνικής δικαιοσύνης.

Η μαρξιστική θεωρία περί δικαίου, μέσω της οποίας ο επιστημονικός σοσιαλισμός κατέληξε υπαρκτός, εστίασε στην αποδόμηση της αξίωσης κοινωνικής δικαιοσύνης που απέρρευε από την ψευδή συνείδηση που δημιουργούσε η ιδεολογία της αστικής τάξης, με αποτέλεσμα να επιβάλει τη μετατόπιση από το πεδίο των τυπικών ελευθεριών σε εκείνο των πραγματικών. Έτσι η προβληματική περί κοινωνικής δικαιοσύνης απέκτησε ένα οριστικό σημείο τριβής.⁵ Το ζήτημα είναι ότι ο φιλελευθερισμός άφηνε πεδίο ανοιχτό αναφορικά με τη δίκαιη διανομή, πεδίο όμως που θεωρήθηκε προνομιακό γήπεδο της αστικής τάξης και προδοτικό για τις επαναστατικές αξίες.

Ενδιαφέρουσα μάλιστα είναι και η προσέγγιση του Ρενώ, που κρίνει ότι ο μαρξισμός και ο νεοφιλελευθερισμός (όπως αυτός διαμορφώθηκε από τα τέλη της δεκαετίας του 1970) μπορεί να έχουν επάλληλες προσεγγίσεις, όσο και αν φαινομενικά κάτι τέτοιο φαίνεται αδύνατο. Κοινό τόπο αμφοτέρων των συστημάτων κατά τον Ρενώ αποτελεί ο θάνατος του κράτους και όχι η διάκρισή του από την κοινωνία, μέσω όμως διαφορετικών δρόμων. Ο μεν νεοφιλελευθερισμός καταδικάζει κρατικές παρεμβάσεις ως προϊόν ανισορροπίας και αφήνει την αγορά να αυτορρυθμιστεί με όρους προσφοράς και ζήτησης. Ισοτιμία συνθηκών για όλους σημαίνει ανισότητα υλικών αγαθών, συνεπώς θάνατος του κράτους ως εγγυητή της κοινωνικής δικαιοσύνης. Παράλληλα και ο Μαρξ επιθυμεί να λειτουργήσει η κοινωνία με όρους γενικού συμφέροντος, έως ότου ενσαρκώσει επί της ουσίας το ίδιο το κράτος.⁶ Κοινός, λοιπόν, παρονομαστής η απεμπόληση του κράτους από την κοινωνία, η πλήρης απαξίωση της πολιτικής, αφού η κοινωνικοοικονομική διαδικασία παρουσιάζει αυτάρκεια και δεν χρήζει διορθώσεων που θα εξασφαλίζουν την κοινωνική δικαιοσύνη.

Στην παραδοσιακή αντιπαράθεση φιλελευθερισμού-σοσιαλισμού ο Ρενώ διεξέρχεται και τη νεότερη αντιπαράθεση μεταξύ φιλελευθερισμού-ρεπουμπλικανισμού. Μάλιστα, κατά τον Ρενώ, η νέα αυτή αντιπαράθεση καθιστά κατανοητότερους τους σύγχρονους διχασμούς στο πεδίο δεξιός-αριστερός, συντηρητικός-προοδευτικός.

Ως γνωστόν, με την οπτική της θετικής ελευθερίας, ο ρεπουμπλικανισμός θεωρεί

⁵ Alain Renaut, *Τι είναι δίκαιη πολιτική;*, ό.π., σ. 53.

⁶ Alain Renaut, *Τι είναι δίκαιη πολιτική;*, σ. 86-87.

προϋπόθεση τη συμμετοχή -ως δυνατότητα ή έστω ως προαίρεση- του πολίτη στον δημόσιο βίο. Αυτό αποτελεί την απάντηση, ώστε το κράτος να μη γίνει κηδεμονικό λόγω της απόσυρσης του ενδιαφέροντος των πολιτών στην ιδιωτική σφαίρα. Ο φιλελευθερισμός αντιθέτως προασπίζει, χωρίς τέτοιες προϋποθέσεις, το *minimum* ελευθερίας, την αρνητική ελευθερία. Πρόκειται, κατά τον Ρενώ, περί δύο διαφορετικών αντιλήψεων αναφορικά με την προσέγγιση της δημοκρατίας.

Ο Ρενώ τελικώς, αναλύοντας τους κινδύνους που ελλοχεύουν σε κάθε περίπτωση, θεωρεί πως οι θεμελιώδεις ελευθερίες που αντιλαμβάνεται το άτομο ως τέτοιες, τίθενται σε ρίσκο όσο απομακρυνόμαστε από το φιλελεύθερο πρότυπο. Παράλληλα προσπερνά την ένσταση –παρότι την αποδέχεται ως προβληματική– ότι το φιλελεύθερο πρότυπο εκφυλίζει το ατομικό δικαίωμα σε ωμό εγωισμό, με αποτέλεσμα η ελευθερία να μην αναγνωρίζεται πλέον ως συμμετοχική. Η σύγχρονη διαβουλευτική διάσταση των δημοκρατικών κοινωνιών επαναπροσδιορίζει, κατά τον Ρενώ, και τη διάσταση φιλελευθερισμού-ρεπουμπλικανισμού, μάλλον σε μία κλίμακα ευαισθησίας, όπως υποστηρίζει ο ίδιος.

Ειδικότερα «η φιλελεύθερη ευαισθησία βλέπει στην αποκέντρωση των εξουσιών μια πηγή αυτονομίας της κοινωνίας έναντι του κράτους, ενώ η ρεπουμπλικανική ευαισθησία διακρίνει έναν κίνδυνο αποδυνάμωσης του κοινού συμφέροντος υπέρ επιμέρους συμφερόντων», απειλή αποδυνάμωσης δηλαδή της κυριαρχίας του νόμου.⁷ Με άλλα λόγια, αν προϋποτεθεί ότι η κοινή βούληση είναι μόνο η βούληση του νόμου, ο αδιαίρετος χαρακτήρας της κυριαρχίας της ρεπουμπλικανικής πρόταξης λαμβάνει κατεξοχήν υπόψη το γενικό συμφέρον. Εκ τούτου προκύπτει ότι και η μεμονωμένη οπτική του καθενός, αναφερόμενη σε ιδιαίτερα δικαιώματα, πρέπει να ενσωματωθεί στη γενική βούληση, ως μία απλή συνισταμένη, που όμως κρίνεται στο μέτρο που εγγυάται την υπηρετήση του δημόσιου αγαθού. Αυτή είναι και η ένσταση της φιλελεύθερης παράδοσης που θεωρεί πως η ποικιλομορφία των συμφερόντων εκφυλίζεται, όταν χάνει την αυτοτέλειά της.⁸ Τελικά καταλήγουμε στην εξής προβληματική: Τα δικαιώματα που απορρέουν από το κράτος αντιστοιχούν σε ελευθερίες ή ημερικλείουν και απαιτήσεις;

Ο Ρενώ θεωρεί πως η άρση περιορισμών και ο πλουραλισμός της διαβούλευσης στις μέρες μας απαιτούν συναίνεση σταθερή. Με άλλα λόγια η ανοικτή διαβούλευση δημιουργεί νέα ζητήματα και νέες παραδοξότητες στη διάσταση φιλελεύθερων-ρεπουμπλικάνων. Ο φιλελεύθερος δείχνει εμπιστοσύνη στις ατομικότητες όπως ακριβώς έχουν, ενώ ο ρεπουμπλικάνος στηρίζεται σε εκείνους που φέρουν και την ευθύνη να καταστήσουν τις ατομικότητες ποιοτικότερες.⁹ Μάλιστα προκύπτουν και μια σειρά άλλων προβληματισμών. Επιτρέπονται ή όχι τα πάθη των υποκειμένων; Συνδέεται ή όχι η ευθύνη του πολίτη με την ελευθερία; Ερωτήματα στα οποία ούτε ο Ρενώ αποφαινεται οριστικώς. Σε κάθε περίπτωση ο Ρενώ θεωρεί πως οι ρεπουμπλικάνοι θέτουν αυστηρές προϋποθέσεις στην υποδοχή θέσεων στο διαβουλευτικό χώρο, ενώ οι φιλελεύθεροι

⁷ Alain Renaut, *Η Φιλοσοφία*, ό.π., σ. 662.

⁸ Ό.π., σ. 661.

⁹ Alain Renaut, *Τι είναι ένας ελεύθερος λαός; Φιλελευθερισμός ή Ρεπουμπλικανισμός*; μτφρ. Γ. Παπαδημητρίου, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 243, 248.

αφήνουν χώρο σε απροϋπόθετες διαφωνίες στον διαβουλευτικό χώρο, θέτοντας ως προαπαιτούμενο μόνο κάποιες αναγκαίες δομικές αρχές. Κοινό τόπο αμφοτέρων των οπτικών συναποτελεί πάντως ο δικαιοκίς εμπλουτισμός της δημοκρατικής ιδέας, προαπαιτούμενος όρος της νέας εποχής.

Αν θεωρηθεί πως ο δικαιοκίς εμπλουτισμός της δημοκρατικής ιδέας επαναπροσδιορίζει και την οπτική του κυρίαρχου λαού, τότε, σύμφωνα με τον Ρενώ, επαναπροσδιορίζεται και το ερώτημα περί δίκαιης εξουσίας υπό το πρίσμα ενός κυρίαρχου λαού, έτσι όπως αυτό εμπεδώθηκε από τη Γαλλική επανάσταση. Μάλιστα η αναγνώριση του λαού ως κυρίαρχου υποκειμένου αποτελεί προϋπόθεση που κρίνει και την πολιτική κουλτούρα κάθε δημοκρατικής κοινωνίας, με αποτέλεσμα να θεωρείται πλέον και ως *a priori* κάτοχος της κάθε αυθεντίας. Τα ανωτέρω απαντούν στο ερώτημα της πηγής της εξουσίας.

Η εξουσία πια αλλάζει πρόσημο, καθόσον μετατοπίζεται η αυθεντία από το επέκεινα στον εαυτό του λαού. Πρόκειται για νέα μορφή υποταγής που αλλάζει εν γένει το πλαίσιο του πολιτικού σκέπτεσθαι. Εδώ ο Ρενώ παρατηρεί έναν διϊσμό. Αφενός η αυθεντία ως πηγάζουσα από τον λαό καθίσταται πολύ ισχυρότερη, αφετέρου η άσκηση της παρέχεται από εκείνους επί των οποίων ασκείται. Καταλήγει, λοιπόν, ο Ρενώ στο εξής εύλογο ερώτημα: Πώς δύναται να περιορίζεται η εξουσία, όταν είναι θεμελιωμένη ελεύθερα από το λαό, ώστε ο εν λόγω λαός να λογίζεται παράλληλα ως ελεύθερος;¹⁰ Πρόκειται εν τέλει για μια πολιτική διαλεκτική που καθιστά τους πολιτικούς αντιμέτωπους με την υποχρέωση δικαιολόγησης των πολιτικών πρακτικών τους προκειμένου να αρθεί ο προαναφερθείς διϊσμός.

Η σύγχρονη οπτική, λοιπόν, του Ρενώ αναζητά πλέον το αν η πολιτική έχει εισέλθει σε μια μεταμοντέρνα κατάσταση που καθιστά επισφαλή τη θέση της, αναλογιζόμενος αν βρισκόμαστε μπροστά στο τέλος της, στην αποπολιτικοποίηση, που αναγκαστικά αναδιπλώνει τους ανθρώπους στην ιδιωτική σφαίρα. Η πρακτική αυτή αποβαίνει προβληματική, διότι αφήνει το πεδίο σε τεχνοκράτες και διάφορους χαρισματικούς ηγέτες να αποφαινόνται σε καθεστώς πολιτικής ασυδοσίας.

Στο επίπεδο αυτό ο Ρενώ εισάγει μία προβληματική αναφορικά με τη νεωτερικότητα, λέγοντας πως πρέπει να την αναπτύξουμε, προκειμένου να σώσουμε την πολιτική νεωτερικότητα και τις δημοκρατικές αξίες που τη συνοδεύουν, ώστε η κοινή γνώμη να δύναται να συγκροτήσει ένα δημόσιο λόγο συζήτησης και ουσιαστικής διαβούλευσης. Ο πυρήνας της μετατόπισης του Ρενώ είναι ότι το μοντέρνο υποκείμενο ως κάτοχος της φύσης έχει πλέον ξεπεραστεί, όπως και η απόλυτη αυτονομία και αυτοσυνειδησία του.¹¹ Ο δημόσιος λόγος πρέπει να εδράζεται πια σε μία διαβουλευτική διαδικασία που θα ενισχύει την κοινή γνώμη ως πυρήνα κοινών σκοπών. Η παθογένης υπέρβαση της πολιτικής εδράζεται κατά τον Ρενώ στην αδράνεια, η οποία διαποτίζεται από τη στατικότητα που δημιουργεί η απορρόφηση των ιδιωτικών προνομίων από το κράτος, με αποτέλεσμα να ελλοχεύει μία συντηρητική έως και δεσποτική παρέκκλιση.

¹⁰ Alain Renaut, *Το τέλος της αυθεντίας*, μτφρ. Γ. Καραμπέλας, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2007, σ. 107.

¹¹ Ο.π., σ. 134-136.

Απάντηση στην παρέκκλιση που δημιουργεί η αταραξία των ιδιωτικών προνομίων και η αποπολιτικοποίηση αποτελούν κατά τον Ρενώ οι συμμετοχικές δομές που καθιστούν τον κοινωνικό χώρο δημόσιο. Στην περίπτωση αυτή οι πολιτικοί δεν θα έχουν το ρόλο αυθεντιών, αλλά θα υπηρετούν τη νέα διαβουλευτική πολιτική. Αλλά και αναφορικά με την εκδοχή αυτή ο Ρενώ έχει ενστάσεις, ειδικά για τις σύγχρονες πολυπολιτισμικές κοινωνίες, όπου ο κοινωνικός βίος ποικίλει αναλόγως της πολιτισμικής αφετηρίας.

Πιο συγκεκριμένα ο μεταμοντέρνος πολιτικός δεν αποφασίζει, αφού οι αποφάσεις αφορούν την κοινότητα των πολιτών. Περισσότερο συνεπικουρεί στην αντιμετώπιση, την κατανόηση ή την ιεράρχηση των προβλημάτων που τίθενται. Οι μεταμοντέρνοι πολιτικοί λειτουργούν μάλλον προτρεπτικά διαχειριζόμενοι τις προτεραιότητες και τις κυριαρχικές δομές που διαμορφώνονται στη διαβούλευση. Στον πολιτικό χώρο πλέον, όπως και σε άλλους, εξουσία και αυθεντία αποτελούν όρους που δεν λειτουργούν πλέον σε καθεστώς σύζευξης.

Ανακεφαλαιώνοντας τις πεποιθήσεις του Ρενώ αναφορικά με τα προαναφερθέντα, θεωρεί πως οι μορφές κυριαρχίας αποδομούνται υπέρ της χειραφέτησης. Ακόμη και η αυθεντία παύει να είναι αυταρχική, επιτρέποντας όμως παράλληλα σε άλλες μορφές εξουσίας να εμφανίζονται. Από την άλλη βέβαια, και κάθε μορφή καταστροφής της, καταστρέφει παράλληλα και αυτό που η ίδια ως τώρα δομούσε. Αυτή η διττή οπτική περί καταστροφής της αυθεντίας κάνει τον Ρενώ να ακολουθεί μία μέση οδό αναφορικά με το μέλλον των μορφών κυριαρχίας. Επί της ουσίας, αποπειράται μίαν αντιστροφή, να καταδείξει δηλαδή ότι δεν τελειώνουν οι μηχανισμοί εξουσίας, αλλά μόνο αυτοί που λειτουργούσαν ως αυθεντίες. Με άλλα λόγια, τα δημοκρατικά κεκτημένα της ισότητας, της ελευθερίας και της δημοκρατίας δεν θωρακίζονται με αυθεντίες αλλά με διαφορετικού τύπου εξουσιαστικές δομές.

Πρόκειται ίσως τελικά για ζητήματα που άπτονται και της ηθικής τάξεως. Πιο συγκεκριμένα, ο Ρενώ, ως προς τη σχέση ηθικής και φιλελευθερισμού, εμμένει ιδιαίτερος στην αξία της αυτονομίας, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος οφείλει να στοχαστεί τον εαυτό του ως δημιουργό των παραστάσεών του. Είναι επί της ουσίας ζήτημα σκοπών που το κάθε υποκείμενο θέτει αναφορικά με την κοινότητα στην οποία εντάσσεται και του κατά πόσο αυτοί προηγούνται ή όχι από αυτούς που η εκάστοτε κοινότητα επιβάλλει.

Στον φιλελευθερισμό το υποκείμενο, ως έχον αυτόνομη βούληση, προηγείται σε επίπεδο αυτονομίας και δεν ορίζεται -σε επίπεδο κοινότητας- αναφορικά μόνο με το ανήκειν. Υπό την έννοια αυτή, ο Ρενώ απορρίπτει φιλελεύθερες εκδοχές κατά τις οποίες υπάρχει ενσωματωμένη η λογική ότι στις δυτικές κοινωνίες το απορροφημένο «συλλογικό εμείς» λειτουργεί ως κανονιστική αρχή που αμβλύνει την ηθική αυτονομία του υποκειμένου. Κατά τον Ρενώ αυτό αποτελεί ετερόνομη διάσταση της δημοκρατικής ζωής, αφού δεν αναγνωρίζεται ετερόνομα η συλλογική βούληση. Οι λόγοι που οδηγούν το υποκείμενο σε ορισμένες κατευθύνσεις πρέπει κατ' αρχήν να ορίζονται από το υποκείμενο ως σοβαροί λόγοι. Ως αυθεντία λοιπόν ορίζεται κάτι που αναγνωρίζεται

ως τέτοιο από το υποκείμενο και όχι κάτι που αναγκαστικά το υποτάσσει. Πιο συγκεκριμένα ο Ρενώ θεωρεί πως η ιδέα της υποκειμενικότητας στον φιλελευθερισμό ορίζεται μόνο μέσω της αυτονομίας και όχι μέσω της ετερονομίας, που ορίζει συνθήκες στις οποίες το υποκείμενο πρέπει να υποταχθεί. Η κατάρρευση των θεολογικών θεμελιώσεων στη νεωτερικότητα απαιτεί και ηθικό μετασχηματισμό του υποκειμένου: δεν δύναται το υποκείμενο να μείνει δέσμιο εθικών αγκυλώσεων, προκειμένου να διατηρηθεί η συγκολλητική ουσία που χάθηκε από την αποδόμηση της ενοποιητικής δύναμης που η θρησκεία ως κάποια εποχή προσέφερε.

Συμπυκνώνοντας, ο Ρενώ εστιάζει στη σύγχρονη έρευνα αναφορικά με τη σχέση δίκαιου και αγαθού. Αποπειράται, δηλαδή, να καταδείξει αν «η αντίληψη περί αγαθού που ενυπάρχει σε μια κοινότητα προηγείται της κατασκευής του κράτους και του επιβάλλει τις αρχές του, όπως αυτές της δικαιοσύνης, ή το κράτος κατασκευάζεται με ουδέτερο τρόπο μη κληρονομώντας τον αξιακό χάρτη που προηγείται της κατασκευής του». Το σκεπτικό αυτό ορίζει και την αφετηρία για την ενσωμάτωση του τρόπου οπτικής του δικαίου. Άλλωστε, η συζήτηση γύρω από το ζήτημα του τρόπου σύλληψης της δίκαιης τάξης περιστρέφεται επί της ουσίας γύρω από τη σύγχρονη μεταβολή της προβληματικής περί των σχέσεων κράτους και κοινωνίας.

